

RISS

Et arkeologisk tidsskrift

Nr. 2 2012

Leiar

I denne utgåva av Riss kan vi by på artiklar om bronsesverd, hular og hellarar frå eldre steinalder samt to artiklar om vest-norske ristningar. Her tek blant anna Trond Lødøen for seg eit nyoppdaga helleristingsfelt i Selje kommune ved Stadt.

I 2013 vil Riss vere 10 år og vi vil gjerne feire dette med eit jubileumsnummer til våren. Her vil vi gjerne ha tekstar som kan vise breidda i arkeologien. Er du interessert i å bidra? Ta kontakt då vell!

Rissredaksjonen er denne hausten sterkt redusert og vi treng nye medlemmar som kan ta over bladet når vi til våren avsluttar våre studiar. Er du arkeologistudent ved UiB og interessert i å sitte i redaksjonen? Ta kontakt med rissred@gmail.com

God lesing!

RISS utgis av arkeologistudentar ved Universitetet i Bergen. Tidsskriftet kjem ut med to nummer per år.

ISSN 1503-7436. Årgang 10.

Årsabonnement på Nkr. 130,- kan teiknast ved å ta kontakt med:
rissred@gmail.com

eller

RISS - Et arkeologisk tidsskrift
v/Universitetet i Bergen, AHKR
Øysteins gate 3
5007 Bergen

Kontonummer: 5210 0533111
Heimeside: <http://riss.uib.no>

Redaksjonen Nr. 2 2012 består av:
Karoline Hareide Breivik og Martha Kristine Lillestøl.

Copyright tilhøyrer artikkelforfattarane og RISS. Signerte artiklar står for forfattarens eige ansvar.

Forside: Vingen. Ytterst i Vingepollen - ristninger i forgrunnen og utsyn mot Hornelen i nord

Foto: Gro Mandt

Trykt hos Kopibutikken Bergen AS

Innhold

Bronsealdersverdet fra Rimsvarden: Fortid møter nåtid <i>Nils Anfinset</i>	4
Huler og hellere fra eldre steinalder i Norge – betydning og forskningspotensial <i>Knut Andreas Bergsvik</i>	12
Båt i berg ved Stadt <i>Trond Lødøen</i>	25
Veidekunst på Vestlandet – overblikk og innsyn <i>Gro Mandt</i>	33
Forfattervegleiing	43

RISS blir utgitt med støtte frå

Bronsealderssverdet fra Rimsvarden: Fortid møter nåtid

Nils Anfinset AHKR, UiB

På slutten av 1700-tallet ble det på Rimbareid i Fitjar funnet et sverd fra bronsealderen (B 1825) i en stor gravrøys. Ved flere anledninger har dette sverdet blitt omtalt i artikler og avhandlinger fordi sverdet har en spennende historie, både i arkeologisk og kulturhistorisk sammenheng.

Røysa og funnene

Røysa på Rimsvarden er bortimot 30m i utstrekning og mellom 1,5 og 4m høy. Dette gjør røysa til et av de mest monumentale gravminnene vi kjenner til i Hordaland, og med sin beliggenhet på omkring 90 moh har den hatt et flott utsyn. Interessant nok ligger røysa i dag akkurat på grensen mellom tre gårdsbruk. I bunnen av røysa var det bygd opp et kammer av større stein som var dekket med en helle. I røysa ble det funnet et bronsesverd, en kniv eller en dolk og noe aske eller trekull. I dag er bare sverdet tilbake og det er usikkert hva som

har skjedd med det øvrige materiale. Vi vet derimot at dekkhellen i sin tid ble brukt på en grav ved Fitjar kirke.

Omstendighetene

Man er ikke helt sikker på akkurat når sverdet ble funnet, men i Per Fett sine Førhistoriske Minne ser vi at det har en interessant historie. Trolig ble sverdet funnet av en lokal gjestiver på slutten av 1780-tallet etter at han hadde gravd i røysa. Da W.F.K. Christie og Jacob Neumann besøkte Fitjar i 1824, fattet de interesse for sverdet, men fikk ikke sverdet med seg til samlingene i Bergen. Likevel

ble sverdet innlevert til museet i 1865, og da Anders Lorange gav ut boken "Samlingen af Norske Oldsager i Bergens Museum" i 1875, beskriver han sverdet inngående og legger til at det har en eiendommelig utforming. Videre daterer Lorange sverdet til yngre bronsealder. Det er usikkert hvorfor han gjorde det, muligens på bakgrunn av aske funnet i graven og at han tolket dette som en kremasjonsgrav, men vi må også huske at dette var før Montelius publiserte sin periodeinndeling av bronsealderen i 1885. I 1891 hører Gabriel Gustavsson, som på den tiden jobbet ved Bergen Museum, historien om et sverd funnet på Rimsvarden i Fitjar, og at dette muligens var B 1825. Gustavsson var nok ikke klar over at dette var det samme sverdet som Christie og Neumann tidligere hadde forsøkt å få til museet. Fett viser imidlertid til at dette trolig er det samme sverdet. I følge Fett var gjestiverens datter jordmor, og til tross for at det var noe forveksling av navn og hvor sverdet kom i fra, peker Fett og de tidligere opplysningene på at sverdet hadde gått på utlån i bygda. Sverdet ble benyttet mot sykdom og til hjelp ved fødsler, eller som det blir beskrevet " ... som et Middel til at skaffe Qvin-der en let Forløsning". Særlig viktig var det at man ble strøket med bladet, gjorde man motsatt ville det gå galt.

Sverdet fra Rimsvarden kan sees på som viktig og interessant i to sammenhenger; det ene er selve sverdet og funnet, det andre er betydningen og bruken av sverdet i ettertid og den rolle og egenskaper det ble tillagt. Med andre ord kan vi tenke oss at sverdet faktisk har to livshistorier; en knyttet til bronsealderen og en knyttet til funnet av sverdet og hvordan det ble brukt i senere tid. Spørsmålet er om disse på noen måte kan veves sammen?

Sverdets betydning

De er liten tvil om at det var en betydningsfull person som ble gravlagt en gang i bronsealder i røysa på Rimsvarden. Området rundt er jordbruksland og har en strategisk beliggenhet i forhold til ferdsel på sjøen. Sverdet er datert til siste del av eldre bronsealder, nærmere bestemt periode III (ca. 1300-1100 BC) på typologisk grunnlag. Sverdet er av en type som kalles grepsspissverd og har hatt et grep av organisk materiale. Jan Aakvik beskriver sverdet med tre tunger på kanten av skjettet og at selve grepet er rundt. Det spesielle med sverdet fra Rimsvarden er at grepsspissen er et lite rør. Videre er det spesielt fordi det er det eneste av sin type på Vestlandet, og har kun noen få paralleller til Sverige og Danmark. Siden funnopplysningene er sparsomme er det vanskelig å trekke noen

Figur 1 Rimsvarden (bildet er hentet fra <http://www.fitjar-kraftlag.no/fitjarkomm.html>).

vidtrekkende slutninger om funnet. Sverd generelt sett utviklet seg derimot i bronsealderen til å bli et mektig signal på makt, innflytelse og vidtrekkende kontakter. Det er lite trolig at noen av sverdene på Vestlandet i eldre bronsealder ble tilvirket her, og det er enda mindre sannsynlig at selve metallet kom fra Norge. Trolig har det havnet i røysa i eldre bronsealder, som de fleste andre metallgjenstander fra denne perioden, gjennom et omfattende nettverk av relasjoner i Europa. Generelt sett ser det ut til at sverd blir mer vanlig i siste del av eldre bronsealder på Vestlandet. Totalt sett er det funnet 23 sverd fra eldre bronsealder på Vestlandet, og hele 12 av disse er funnet i periode III. Det interessante er også at de er alle funnet i Rogaland (fra Karmøy til Klepp i

sør), med unntak av sverdet fra Rimsvarden. Med unntak av to sverd fra periode III er det kun to sverd som kan tolkes som offernedleggelse. Med andre ord er det i slutten av eldre bronsealder på Vestlandet en tendens til at sverd finnes i graver. Det er langt færre sverd på Østlandet, kun 10 i hele eldre bronsealder, og bare 4 fra periode III. Dette kan tyde på at særlig sørvestlandet hadde omfattende kontakter med Europa på denne tiden. Vi kan her se antydninger til at dette området var en del av det europeiske nettverket og eliten som hadde utviklet seg ved inngangen til bronsealder.

I bronsealderens Europa dukket sverdet opp omkring 1600 BC, og ble raskt et viktig symbol i samtiden, men hadde mest sannsynlig sitt opphav i

Figur 2 Utsnitt av sverdet fra Rimsvarde (foto: Universitetsmuseet i Bergen, KHM)

Midtøsten eller Anatolia mot slutten av det 4. årtusen BC. Trolig var sverdet en videreutvikling av dolken som både i flint og metall hadde hatt en sentral rolle i Europa tidligere. Sverd er vanligvis blitt knyttet til mannen, ofte sosialt fremtredende menn, både i bronsealder og i senere tid. En rekke arkeologer har også koblet sverd til rang, mot og ledere. Utover

i bronsealderen endrer utformingen av sverd seg noe, trolig fordi enkelte typer sverd i økende grad ble benyttet av profesjonelle krigere, mens andre ble benyttet av ledere og mer som et symbol på makt. Dette er ikke utenkelig også for sverdet fra Rimsvarde, men vi bør tenke over at dette var et relativt nytt fenomen og en fremmed måte å vise seg frem på i bronse-

alderen på Vestlandet. Selv om dette var mer vanlig lenger sør i Europa, er det heller ikke utenkelig at sverdet fikk en ny mening når det kom til Fitjar. Det liten tvil om at sverdet kan knyttes til identiteten til den personen som en gang ble gravlagt her. Til tross for at sverd generelt sett kan knyttes til utviklingen av en krigerelite i sentral Europa, er det ikke nødvendigvis sikkert at det gjelder det samme for sverdene i Norge, og på Vestlandet spesielt. Sverdene kan også være et uttrykk for en person med vidtrekkende kontakter og høyere sosial status enn det som var vanlig på Vestlandet på denne tiden. Med andre ord kan dette vel så mye ha med både en økonomisk og religiøs rolle i samfunnet, som det har med å vise vedkommendes status og identitet. Kanskje har gavene i røysa vel så mye å gjøre med forfedre og guder for de som levde i samtiden.

At sverdet på Rimsvarden ble lagt i røysa en gang mot slutten av eldre bronsealder kan ha sammenheng med de impulser og endringer som skjer ute i Europa. Metall var ikke særlig vanlig på denne tiden og sverdet har trolig hatt en betydning lagt utover det rent funksjonelle.

Metallets betydning i fortid og nåtid

Gjennomgående er de fleste metallfunn fra Sør-Norge i denne perioden en legering av kopper og tinn, dvs. bronse selv om det finnes noen unntak. Kopper er normalt hovedbestanddelen i bronsen, og dette metallet har en del egenskaper som man trolig var klar over allerede i bronsealderen. Kopper er svært viktig for at liv skal kunne eksistere, det er viktig for å kurere infeksjoner siden det stopper og dreper bakterier, men kopper er også giftig. Videre har metallet egenskaper at det skifter farge over tid ved korrodering, og ikke minst at man ved metall kan fremskaffe et nytt lydbilde og klanger som ikke hadde vært mulig tidligere. Man skal ikke underkjenne den praktisk-funksjonelle siden ved metallet, men det har også egenskaper og kvaliteter som er overlegent mye annet materiale. Ser vi på etnografisk materiale er det slående hvordan kopper og bronse blir behandlet i ulike sammenhenger som et rituelt eller økonomisk objekt, som kunst eller utvekslingsvare. På sett og vis er metallet et materielt uttrykk hvor verdier og tro er integrert i kulturelle forestillinger. Det er klart at kopper eller bronse til ulike tider har inngått i svært ulike kulturelle kontekster, sosiale systemer og kosmologier, men det interessante er at det kompara-

tivt sett finnes en rekke fellestrekk. På nordvestkysten av Amerika inngikk koppermønstre i potlach, trosforestillinger, overgangsritualer og til tider personifisert og slik vi også kjenner til det fra Hinduistisk tro. Innenfor den arktiske regionen er spesielt kopper og bronse knyttet til sjamanisme, renselse og offervirksomhet. Kopper har av mange blitt oppfattet som et metall som virker som medium mellom guder og mennesker. I historisk tid her i Skandinavia finnes det en rekke beskrivelser om kopper som et helbredende og godt metall, og som en indikator på velstand. Helt opp til våre dager har også metallet spilt en sentral rolle i prestisjesystemer og økonomiske transaksjoner.

Det er på denne bakgrunnen vi også må forstå sverdet fra Rimsvarde, både knyttet til en begravelse i en samfunnskontekst hvor metallet er relativt nytt og det skjer store sosiale og økonomiske endringer. Vi skal ikke se bort i fra at sverd og en rekke andre redskaper av metall ble tillagt en symbolsk mening knyttet til religion, økonomi og makt allerede i bronsealderen. For Norge og særlig Vestlandet sin del kan sverdene i første rekke knyttes til fjerne kontakter som både kan ha vært av direkte og indirekte karakter. Det som er viktig er at dette på lang sikt skapte endringer og

overføring av kunnskap, gjenstander og folk over store avstander. Dette kan også kobles til utviklingen av nye institusjonelle rammer for makt, som vi ser her på Rimbareid ved at personen har fått med seg minst et sverd av bronse og et monumentalt gravminne. Det ble i tidlig bronsealder stadig viktigere å vise status, makt og kontakt gjennom gjenstander fra fjerntliggende områder. I denne sammenhengen er det også naturlig å tenke seg at jordbruket var sentralt for å opparbeide seg et overskudd, men man skal heller ikke undervurdere de maritime forbindelsene man trolig har hatt. Uten å gå nærmere inn på det, kan det nevnes at båten er et gjennomgående symbol i bronsealderens ristninger og særlig i denne delen av Norge. I Europa på samme tid har flere arkeologer argumentert for ikke bare sterke maritime forbindelser og langdistanse reiser, men også utviklingen av et krigeraristokrati. Hvorvidt dette også er tilfelle for sverdet fra Rimsvarde og andre steder, er fortsatt et åpent spørsmål. Derimot plasserer det sverdet inn i en sammenheng som både reflekterer utveksling og kosmologiske strukturer. Det siste kan trolig knyttes til at sverd faktisk ble lagt i graver i tidlig bronsealder, og selve gravleggingen må sees på som et reproduktivt rituale, hvor man faktisk ønsket å videreføre disse tradisjonene.

Figur 3 Bryllupsportal fra Nepal som brudeparet skal gå gjennom med to kopperkrukker på hver side - det bringer lykke for fremtiden (foto: Nils Anfinset).

Det finnes også en rekke senere historiske og mytologiske kilder som viser den magiske rollen til sverd, og at de i enkelte sammenhenger blir personifisert og berømt. Dette fører oss også tilbake til funnkonteksten på slutten av 1700-tallet og bruken av sverdet til ulike former for helbred mot sykdommer. I denne sammenhengen vet vi at fra middelalderens alkymi var kopper knyttet til Venus og kvinnen. Poenget her blir at når vi ser på disse to livshistoriene til sverdet fra Rimsvarden er de både like og unike. Unike i den forstand at det er knyttet helt spesifikke kulturelle betingelser og mening til sverdet i en gitt tidsrammen, men også like fordi det finnes elementer av overordnet likehet i hvordan man har oppfattet metallet i samtiden.

Vidare lesing:

Aakvik, J. 2000. Med blikket vendt mot sør! Et materialstudie av eldre bronsealder på Vestlandet. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Bergen.

Anfinset, N. 2011. Social and Technological Aspects of Mining, Smelting and Casting Copper. An Ethnoarchaeological Study from Nepal. Bochum: Deutschen Bergbau-Museums.

Kristiansen, K., and T. B. Larsson. 2005. The rise of Bronze Age society: travels, transmissions and transformations. Cambridge: Cambridge University Press.

Huler og hellere fra eldre steinalder i Norge – betydning og forskningspotensial

Knut Andreas Bergsvik AHKR, UiB

Mange mennesker tenker umiddelbart på huler og hellere når temaet steinalder blir brakt opp. Dette er ikke helt uten grunn, etter som mange og berømte undersøkelser har foregått på slike steder. Det er likevel litt urettferdig overfor steinaldermenneskene, for det kan se ut som om de tilbrakte ganske mye av sin tid i det åpne landskapet. Det er kanskje også urettferdig overfor steinalderarkeologer, for de aller fleste av dem arbeider i dag med et helt annet materiale. Men det er ingen tvil om at hellerne og hulene har hatt betydning, ikke bare for mennesker i steinalderen, men også for utviklingen av steinalderarkeologien. I denne artikkelen skal vi se litt på begge deler og vurdere hvilket potensial de har for framtidig forskning.

I steinalderforskningen i Europa har huler og hellere hatt en helt spesiell posisjon og betydning. Det var i hulene de aller første sporene etter både Neandertalere og anatomisk moderne mennesker ble funnet, og de dannet – og danner fremdeles – dermed grunnlaget for forskningen på menneskehetens aller tidligste historie og

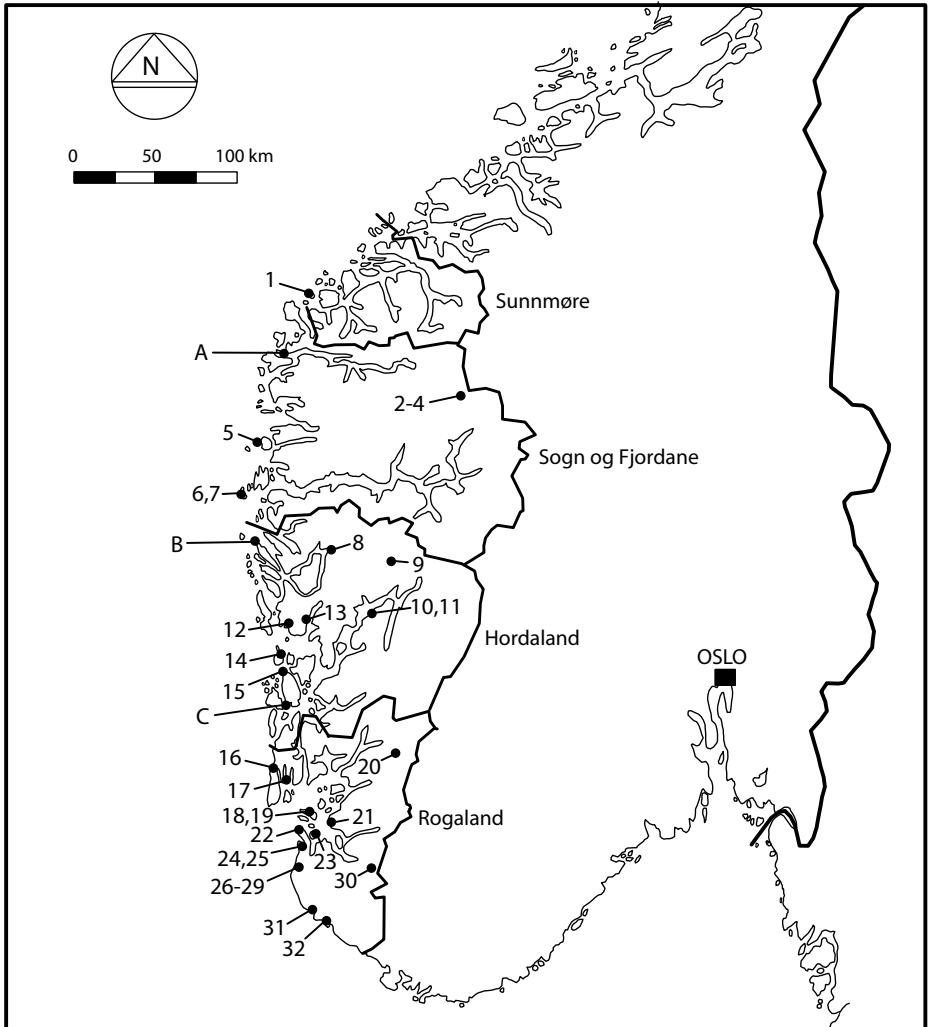
utvikling. De mest spektakulære avbildningene fra eldre steinalder er gjort i huler på steder som Lascaux og Altamira. Huler og hellere spilte også tidlig en rolle i den arkeologiske metodeutviklingen. Inspirert av geologers arbeidsmåter begynte man omkring 1850 å skille mellom lag under utgravningene, og den stratigrafiske

analysen ble ganske raskt et effektivt verktøy for å definere eldre og yngre faser, ikke bare i hellere fra eldre steinalder, men også på andre type lokaliteter fra andre perioder. Hulene og hellerne hadde derfor helt sentrale roller i arkeologiens tidligste historie. Det var to viktige grunner til at de fikk denne posisjonen. For det første var primærdeponerte funn og lag fra tidlig eldre steinalder svært sjeldne i det åpne landskapet på grunn av omfattende dyrking og geologiske prosesser som erosjon og strandlinjeforskyvning. Hellerne hadde i stor grad blitt skjernet mot dette. Her hadde selvsagt også geologiske prosesser vært i virksomhet – som for eksempel ras av stein eller vind- og vannavsatte sedimenter. Svært ofte var de også brukt av mennesker senere enn steinalderen. Men disse faktorene hadde ikke vært like ødeleggende som de var i åpent lende. I en del tilfelle hadde de geologiske prosessene og senere bruk i hulene faktisk bidratt til forsegling og dermed enda bedre bevaring enn hvis det ikke hadde skjedd. Et godt eksempel på dette er Chauvet hulen i Sør-Frankrike. Den opprinnelige åpningen var stor og lett tilgjengelig, men ble dekket av et steinras allerede i paleolittisk tid. Hulen ble først gjenoppdaget i 1994, og da etter intens og systematisk leting etter små åpne sideganger i karstsystemet. For det andre

er bevaringsforholdene for organisk materiale – spesielt bein – ofte svært gode i huler og hellere på grunn av bergoverhenget. I dette tørre miljøet her kan en finne beinredskaper, men også faunamateriale etter konsum av pattedyr, fugl og fisk. Det er også ofte skjelettmateriale etter mennesker i hulen. Denne type materiale er sjeldent på åpne lokaliteter på grunn av surt jordsmonn. Det har gitt en helt unik innsikt i steinalderens beinteknologi, i hvilke arter som ble utnyttet, men også i utviklingen av mennesket selv; i dets opphav og karakteristikk så vel som i begravelsesritualer.

Betydning i Norge

I Norge spilte også hulene og hellerne en viktig rolle i steinalderforskningen, av de samme grunnene som ellers i Europa. En av de aller første arkeologiske vitenskapelige utgravningene av en boplass fra denne perioden ble foretatt av A.W. Brøgger og foregikk i Svarthåla på Viste på Nord-Jæren i 1907. Denne utgravningen og resultatene derfra dannet mye av grunnlaget for steinalderforskningen på Vestlandet i årene som kom. Samme betydning hadde publikasjonen fra utgravningen av Skipshelleren, som ble foretatt ut av Johs. Bøe i 1932-33 og publikasjonene fra utgravningene av Kirkehelleren på Træna (1937-39) og den nye utgravningen av Vistehula

Figur 1 Huler og hellere på Vestlandet fra eldre steinalder (for liste over navn, se tabell 1). Andre funnområder som er nevnt i teksten er markert: A: Skatestraumen, B: Føsnastraumen, C: Bømlo.

Tabell 1. Mesolittiske huler og hellere på Vestlandet

Kart	Lokalitet	Type	Utgravd år
1	Dollsteinhula	Hule	1952, 1954
2	Hella	Heller	1982-83
3	Styggvasshelleren	Heller	1982-83
4	Austdalsvatn (J-2)	Heller under stor stein	1982
5	Fuglehelleren	Heller	1967
6	Grønehelleren	Heller	1964, 1966
7	Sætrevågen	Heller	1974
8	Skipshelleren	Heller	1930-31
9	N. Grødalsvatn (lok. 2)	Heller under stor stein	1978
10	Sævarhelleren	Heller	2005-06
11	Olsteinhelleren	Heller	2006
12	Fana	Heller	1979
13	Øvste Dåvatræhelleren	Heller	1995-96
14	Haukanes (lok. 5)	Heller	2001
15	Sandvik (lok. 2)	Heller	2001
16	Fiskåhelleren	Heller	2008
17	Fosnaneset (lok. 2)	Heller	2004-05
18	Ertstein 1 (lok. 44)	Heller	1989-90
19	Ertstein (lok. 45)	Heller	1989-90
20	Storhiller	Heller	1962-63
21	Barka	Heller under stor stein	2009
22	Viste cave	Hule	1907, 1938-42
23	Hellesøy	Heller	1920, 1925
24	Gåsehelleren	Heller	1909
25	Tjorahelleren	Heller under stor stein	1963-65
26	Kjelleberget	Heller under stor stein	1911-12
27	Gåsen	Heller	1914
28	Stangelandshelleren	Heller	1906-07, 1909
29	Øksnevadhelleren	Heller under stor stein	1906
30	Jensevatn	Heller under stor stein	1980
31	Dognesteinen	Heller under stor stein	1931
32	Skiparsteinen	Heller under stor stein	1971

(1939-41) som ble gjennomført av henholdsvis Gutorm Gjessing og Harald Egenæs Lund. Disse omfattende og godt publiserte undersøkelsene var viktige for utviklingen av feltarkeologien i Norge. Utgravningen av Skips helleren regnes for eksempel som eksemplarisk for sin tid, og det er vel all grunn til å tro at Johs. Bøe kunne trekke på sin kompetanse derfra da han noen år senere løste de stratigrafiske problemene mellom tuftene på Sumtangen på Hardangervidda. Men en effekt av disse undersøkelsene var også at mange vurderte hellerne som sentrale steder da de var i bruk. I «Det norske folk i oldtiden» fra 1925, men spesielt i sitt samtidige trykte, men upubliserte verk «Veid og Vær» til-delte A.W. Brøgger hellerne viktige roller for steinaldermenneskene; det var her de bodde, mens boplasser ute i terrenget var verksteds plasser. Forskere som Johs. Bøe og Gutorm Gjessing var skeptiske til dette. De mente at hellerne i stedet primært fungerte som fangststasjoner i steinalderen. Likevel hadde også Brøggers synspunkter en viss støtte i fagmiljøet, og så sent som på slutten av 1970-tallet hevdet arkeologer som Egil Mikkelsen og Svein Indrelid at hellere som Skipshelleren og Vistehula hadde vært basisboplasser i eldre steinalder. På dette tidspunktet var likevel hellernes posisjon svekket, både i

forhold til betydningen i norsk arkeologi generelt, men også i forhold til den betydningen mange mente de hadde hatt i eldre steinalder. Begge deler hang sammen med omfattende endringer i den arkeologiske feltvirksomheten. Fram til midten av 1950-tallet var en stor andel av det arkeologiske feltarbeidet organisert av konservatorer og professorer på Universitetet og ved landsdelsmuseene. Objektene som ble gravd ut var styrt av forskningsinteressene til de enkelte fagfolkene, og for steinalderens del var det gjerne hulene og hellerne som ble valgt. Dette endret seg nå. Mekanisering av landbruket, økt veiutbygging og vassdragsutbygging førte til en massiv ødeleggelse av kulturminner. Som ledd i deres forvaltning av kulturminneloven initierte museene fra slutten av 1950-tallet programmer for registreringer og utgravninger. Store prosjekter ble gjennomført i fjellet så vel som på kysten. Et stadig økende antall forskere og studenter ble engasjert i dette arbeidet. Metodeutviklingen, som inntil da altså hadde foregått stille og rolig blant små grupper under bergoverheng, skjøt nå fart i det åpne landskapet. En og annen heller ble fremdeles gravd, som for eksempel Grønehelleren i Sogn, men de var egentlig bare unntak fra regelen; det aller meste av forskning så vel som datainnsamling når det gjaldt eldre

steinalder foregikk helt andre steder. I løpet av de siste ti årene har det skjedd en viss endring her: Flere nye hellere er nå gravd ut, spesielt i Rogaland. I det åpne landskapet var det selvsagt kjent funn fra før. Allerede i 1898 hadde Gabriel Gustafson hadde gravd ut åpne lokaliteter på Jæren. Haakon Shetelig tilbrakte nesten hver sommer siden begynnelsen av 1900 tallet med å registrere funn i nærheten av hytta si på Sør-Bømlo. Anders Nummedal hadde også gjort en stor innsats med å registrere og til dels grave åpne boplasser fra steinalder langs kysten, og både Brøgger, Bøe og Anathon Bjørn hadde arbeidet med dette. Dessuten var det etter hvert kommet inn et stort antall løsfunn – særlig økser – fra åpne lokaliteter. Men med unntak av Nummedals innsats hadde det vært få målrettede registreringer, og en var derfor ikke klar over omfanget. De store undersøkelsene i fjellet og på kysten genererte et stort materiale. Etter hvert ble også flere studenter og forskere engasjert i å arbeide med det, og det ga seg utslag i en lang rekke rapporter og avhandlinger der en tok for seg temaområder som kronologisk utvikling og ervervs- og bosetningsmønstre. Dersom en sammenlikner dette materialet fra de åpne boplassene med det en kjenner til av huler og hellere i Norge kommer det fram en del interessante trekk. Sammen med Ingebjørg

Storvik har jeg nylig gått litt grundigere inn i dette og sett på forskjellene mellom det som er kjent av hule- og hellerfunn og de åpne lokalitetene.

Huler og hellere i forhold til åpne boplasser

Vi gikk først igjennom alt som var kjent av huler og hellere fra eldre steinalder på Vestlandet, altså på Sunnmøre, Sogn og Fjordane, Hordaland og Rogaland. Dette søket i arkiver og magasiner resulterte i til sammen 32 lokaliteter. Ettersom det hittil ikke har vært gjennomført målrettede og systematiske registreringer i felten av denne type lokaliteter er det ganske sikkert mange som fremdeles er ukjent. Men det gir likevel en viss ide om omfanget. En totaloversikt finnes ikke når det gjelder de åpne lokalitetene fra denne perioden, men her har man foretatt flere systematiske prøvestikkregistreringer av mindre områder langs datidens strandlinjer på kysten. Eksempler på dette er Skatestraumen i Nordfjord, Fosnstraumen i Nordhordland, og Trekantsambandet (Bømlo) i Sunnhordland. Disse registreringene, som til sammen dekket ca. 7 kvadratkilometer, resulterte i 77 lokaliteter datert til mellommesolittisk og senmesolittisk tid. Det samlede arealet på Vestlandet er ca. 50.000 kvadratkilometer. Dersom det er like tett med åpne steinalderloka-

liteter alle steder er vi oppe i omkring 550.000 åpne lokaliteter fra denne perioden. Så mange er det vel neppe. En faktor som en må ta med i betraktningen er at noen områder var tettere bosatt enn andre. De tre eksempelområdene var trolig mer attraktive enn andre på grunn av konsentrasjoner av marine ressurser og dermed spesielt god fangst. En annen faktor er at sonen nært inntil samtidig strand var hyppigere brukt for bosetning enn skogs- fjord- og fjellområdene på Vestlandet i eldre steinalder. En justering for disse to faktorene og en systematisk registrering etter huler og hellere ville antagelig brakt de to tallene nærmere hverandre. Men det kan likevel ikke være særlig tvil om at det er langt fler åpne boplasser enn huler og hellere fra eldre steinalder på Vestlandet. I tillegg er det forskjeller i størrelse mellom disse to lokalitetstypene. I følge vår gjennomgang dekker de aller fleste et areal som er mindre enn 50 kvadratmeter. Bare to hellere er større enn 100 kvadratmeter. Til sammenlikning er de gjennomsnittlige boplasstørrelsene ved Skatestraumen, Fosnstraumen og Bømlo henholdsvis 315, 355 og 1245 kvadratmeter. Tykkelse på lag kan også brukes til å kvantifisere forskjellen mellom hellere og åpne boplasser. Eldre steinalders lag i huler og hellere fra på Vestlandet varierer generelt mellom 20 og 50 cm.

Bare fire hellere har lag som er tykkere enn 100 cm. Ved Fosnstraumen er den gjennomsnittlige lagtykkelsen på de 18 mesolittiske boplassene 40 cm. Dette er omtrent det samme som i hulene og hellerne. Her må en imidlertid ta hensyn til forskjell i bevaringsforholdene på åpne boplasser og i hellere. På de åpne boplassene har surt jordsmonn og generelt vått klima ført til at organisk materiale stort sett er oppløst og forsvunnet, noe som har ført til en kollaps av lagene over tid. Dersom dette også hadde skjedd i hellerne, kan en regne med at lagene også ville være mye tynnere enn det vi kan observere i dag. På bakgrunn av dette kan en dermed konkludere at hulene og hellerne er få, de er små, og lagene er tynne sammenliknet med åpne boplasser fra eldre steinalder. I en oversiktsartikkel om eldre steinalder i Norge har Hein Bjartmann Bjerck nylig påpekt at hulene og hellerne har vært mye viktigere for norske arkeologer enn de har vært for menneskene i eldre steinalder. Det er ikke vanskelig å gi ham rett når en ser på tallmaterialet som ble presenter over. Nesten uten unntak må hellerne ha vært brukt til sporadiske opphold av små grupper. Folk foretrakk altså å bo under tak de hadde laget selv framfor dem naturen kunne tilby. Men hva er konsekvensen av dette? Er hule- og hellerforskningen i Norge et

tilbakelagt stadium? Skal vi konsentrere innsatsen om de områdene som var viktigst i steinalderen? Etter mitt syn er det i alle fall to viktige grunner til å fortsette å interessere seg for huler og hellere i denne perioden.

Gode bevaringsforhold for bein

Den ene grunnen har jeg allerede så vidt vært inn på, og det er bevaringsforholdene. På lokalitetene i det åpne landskapet er det organiske materialet – med noen få unntak – forsvunnet for lenge siden. Dette betyr at forskningen på slike lokaliteter må konsentreres om temaområder som kronologi, steinteknologi, utnyttelse av steinråsroffer, studier av husstrukturer og romlige (intra-site) analyser. Dette er selvsagt viktige tema, men det er ingen tvil om at det organiske materialet som ofte finnes i hellerne gir en ekstra dimensjon til analysene. Det forutsetter imidlertid nøyaktige og detaljerte innsamlingsstrategier og ikke minst utstrakt tverrvitenskapelig samarbeid og bruk av spesialister. Her er noen problemstillinger fortrinnsvis kan belyses med materiale fra hellerne i Norge. Flere av dem arbeider jeg med i forbindelse med mitt prosjekt: «Det vestnorske hellerprosjektet»:

- *Vurdering av sesong*. De åpne boplassene kan en som regel bare bidra med indirekte data når det gjelder dette, så

her er hellerne i en særstilling. Faunamaterialet kan brukes til å identifisere arter som bare finnes i spesielle sesonger (som for eksempel laks og makrell). En annen måte er å ta prøver av skjell eller otolitter. Studier av isotopsammensetningen gjør det mulig å finne ut når på året de er sanket inn, og dermed når lokaliteten var i bruk.

- *Fangsterverv*. Faunamaterialet gir gode muligheter for dette ved at en kan studere hvilke arter som ble utnyttet og forholdet mellom artene – for eksempel om marin fangst var viktigere enn fangst av terrestriske pattedyr, hvilken rolle fuglefangst spilte eller om økonomien baserte seg på et bredt eller smalt spekter av ressurser. Detaljerte studier kan også avdekke hvilke skjelettdeler av dyrene som ble utnyttet og hvilke som ble kastet, om det dreide seg om unge eller gamle dyr, og om skjelettdeler er rituelt deponert.
- *Beinredskaper og beinteknologi*. Det er ikke bare avfall etter måltider som er bevart i hellerne, men også beinredskaper og rester etter produksjon og bruk av slike redskaper. Viktige deler av steinalderens redskapsinventar var utformet i bein – ofte dreide det seg om bein fra store pattedyr. Pilespisser, økser, høvler, nåler, prener og fiskekroker – men også smykker – var laget i dette materialet. Hellerne gir derfor muligheter for å studere et mye større spekter av artefakttyper

Figur 2 Dollsteinhula, i Sande, Sunnmøre, under utgravning i 1954. Foto: Erik Hinsch, Copyright Universitetsmuseet i Bergen.

enn på de åpne boplassene, men kan også gi innsikt i hvordan beinredskapene ble laget – prosessen fra et helt hjortebein til en fiskekrok var lang og besto av mange operasjoner. Detaljerte studer av bein og avfall etter redskapsproduksjon kan gi bedre forståelse av hva disse operasjonene besto av og hvordan de ble utført.

- *Begravelsesritualer.* Under utgravninger av hellere fra eldre steinalder på Vestlandet finner en av og til begravelser. Det dreier seg både om hele skjeletter, og om deler av

skjeletter i form av fingerledd, del av en fot eller et fragment av en hodeskalle. Undersøkelser ellers i Skandinavia viser at mennesker ble begravd i nærheten av åpne boplasser fra eldre steinalder. Det er vel all grunn til å tro at dette også var tilfelle i Norge i denne perioden, men i slike miljøer har vi altså få muligheter for å finne dem. Dersom vi skal studere begravelsesritualer i denne perioden der derfor heller materialet det beste vi har. Det er også i stor grad dette materialet vi må bruke dersom vi skal

Figur 3 Sævarhellere i Jondal, Hordaland, under utgravning i 2005. Foto: Knut Andreas Bergsvik

si noe om diett eller opphavssted for menneskene i denne perioden, ved hjelp av målinger av ^{13}C verdier, isotopstudier og DNA analyser.

Naturlige steder

Den andre grunnen handler om hulene og hellerne som «naturlige steder», for å bruke en Richard Bradleys treffende term. Inntil nå har jeg snakket om dem som en boplassvariant – som steder der folk bodde, levde (og døde) på samme måte som på de åpne lokalitetene. Men er dette rik-

tig? Var de bare ordinære boplasser? I denne forbindelsen opererer mange med et skille mellom huler og hellerer, der huler er forbeholdt ritualer og ofringer, mens hellerer oftest er brukt til sekulære aktiviteter. I Norge er det fra naturens side svært mange hellerer, men også en del regulære dype hul-er. Til nå er det imidlertid ikke gjort funn av noe slag fra eldre steinalder i hulene. En kan kanskje innvende at Kirkehelleren, Vistehula og Dollsteinhula er huler, men de to førstnevnte er ikke særlig dype og kan nok i stedet

oppfattes som hellere. Boplassen fra eldre steinalder i Dollsteinhula ligger faktisk også under helleren i inngangspartiet – ikke inne i selve hula. I realiteten handler dette derfor stort sett om hellere – ikke huler. Men også hellere kan ha hatt betydninger som går ut over å være praktiske tilholdssteder. Flere forskere har pekt på at selve berget er viktig i den forbindelse, og ikke minst det som holdt til inne i berget; vesener av ulike slag, men også forfedre. Hellere, som jo er en slags innganger inn i dette berget, kan ha vært oppfattet som portaler til disse verdenene, der en kunne slippe inn for å kommunisere med slike krefter. Arnold van Gennep og Victor Turners teori om liminalitet er derfor mye anvendt av arkeologer for å forklare disse stedene; det avgrensede rommet i seg selv og den fysiske sprekken inn i berget ville trolig egne seg godt som ramme for ritualer i forbindelse med overganger mellom livsfaser. Det kan derfor ha mye for seg å undersøke om materialet fra hellerne har vært deponert i forbindelse med slike ritualer. Hellerne kan imidlertid sees på som spesielle steder selv om en ikke knytter dem spesifikt til overgangsritualer. Vi må igjen huske på at de aller fleste boplassområdene i eldre steinalder lå i det åpne terrenget og at folk stort sett satte opp sine egne hytter og hus - også når de var på reisefot eller på fangst-

ekspedisjoner. Ut fra den kunnskapen vi i dag har om disse hyttene hadde de likevel kort levetid og ble gjerne flyttet når det var behov for det. Selv om de åpne boplassområdene var de samme over lang tid (som ved Fosnstraumen eller Skatestraumen) var boligene neppe faste og fikserte til ett bestemt sted over flere generasjoner. Men det var jo hellerne. Ettersom de tidlig var tatt i bruk i forbindelse med bosetning og kanskje ritualer kan vi forvente at kunnskapen om disse stedene – om hvor de lå og hvordan de skulle brukes – ble vedlikeholdt blant befolkningene, og at tenkningen omkring dem var annerledes enn de var for de åpne lokalitetene. De kan ha fungert som landemerker, som var lette å finne og lette å orientere seg etter. Noen av dem – som Skipshelleren – var svært store og kunne antagelig samle mange flere mennesker under tak enn noen bygning fra samme tid. Men det kan også ha vært helt enkle og hverdagslige ting, som likevel var annerledes; historien satt i veggene og i taket på en helt annen, manifest og varig måte enn i de forgjengelige boligene av tre eller skinn som de brukte til daglig. En hytte er det mulig å flytte, forandre eller bygge ut – den er fleksibel. Helleren ligger som den ligger og menneskene må innrette seg på dens premisser. Dette gjorde nok at selve opplevelsen av å bo ikke var

helt den samme som ute i landskapet.

Avslutning

Ut fra dette er det vel litt tidlig å avslutte hule- og hellerforskningen i Norge. De har fremdeles stor betydning. Ettersom det nesten bare er her det er mulig å finne organisk materiale fra eldre steinalder bør vi fortsette å arbeide med det materialet som finnes i magasinene fra tidligere hellergravninger, men vi bør også grave nye steder, for her ligger det muligheter for både å generere nye og interessante arkeologiske og naturvitenskapelige data, og for å raffinere de arkeologiske utgravningsmetodene. De er også viktige fordi de utgjør en lokalitetstype som riktignok ikke var særlig vanlig i steinalderen, men som nettopp derfor kan supplere og utdype bildet vi får fra forskningen på de åpne boplassene.

Vidare lesing:

Bergsvik, Knut Andreas, og Ingebjørg Storvik. 2012 "Mesolithic Caves and Rock-shelters in Western Norway." I *Caves in Context. The Cultural Significance of Caves and Rockshelters in Europe*, redigert av Knut Andreas Bergsvik og Robin Skeates, s. 22-38. Oxford: Oxbow Books.

Bjerck, Hein Bjartmann. 2007 "Mesolithic Coastal Settlements and Shell Middens (?) in Norway." I *Shell Middens in Atlantic Europe*, redigert av Nicky Milner, Oliver E Craig og Geoffrey N Bailey, s. 5-30. Oxford: Oxbow Books.

Brøgger, A. W. 1908. Vistefundet. En Ældre Stenalders Kjøkkenmødding Fra Jæderen. Stavanger Museums Årshefte 1907. Stavanger: Stavanger Museum, 1908.

Brøgger, A. W. 1925. Det Norske Folk i Oldtiden. Oslo: Instituttet for Sammenliknende Kulturforskning.

Bøe, Johs. 1934. Boplassen i Skipshelleren på Straume i Nordhordland. Bergens Museums Skrifter Nr. 17. Bergen: A.S. John Griegs Boktrykkeri.

Gjessing, Gutorm. 1943. Træn-Funnene. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning. Serie B. XLI. Oslo: Aschehoug & co.

Indrelid, Svein. 1978. "Mesolithic Economy and Settlement Patterns in Norway." I *The Early Postglacial Settlement of Northern Europe. An Ecological Perspective*, redigert av Paul Mellars, s. 147-76. London: Duckworth.

Lund, Harald Egenæs. 1951. Fangstboplassen I Vistehulen. Stavanger Museums Skrifter 6. Stavanger: Stavanger Museum.

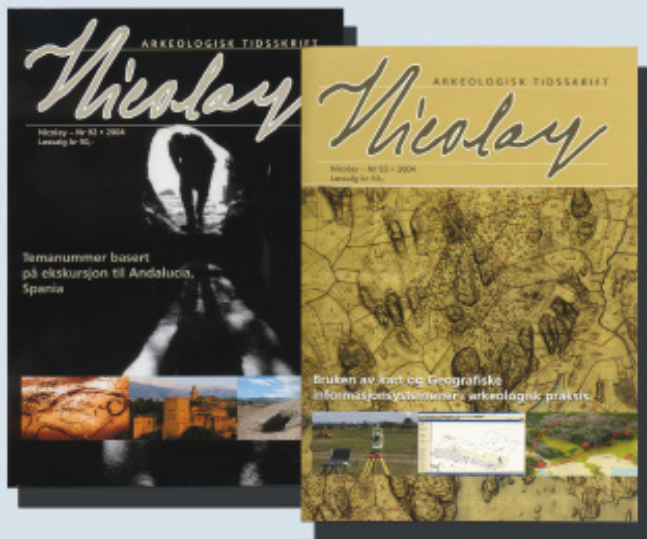
Mikkelsen, Egil. 1979. "Seasonality and Mesolithic Adaptation in Norway." I *New Directions in Scandinavian Archaeology*, redigert av Kristian Kristiansen and Carsten Paludan-Müller, s. 79-119. Copenhagen: National Museum of Denmark.

NICOLAY

er et tidsskrift utgitt av arkeologistudentene i Oslo siden 1967. Vi publiserer artikler skrevet av både arkeologistudenter og ferdigutdannede arkeologer. Temaene er varierende, men har tilknytning til arkeologifaget. Nicolay er kjent for å publisere både vitenskapelige og mer lettlesete artikler.

Vi gir ut 3 numre i året og et abonnement koster kr. 150,-

Nye numre av Nicolay kan også kjøpes enkeltvis på Akademika og Historisk museum for kr 50,-

Abonnement kan bestilles på vår hjemmeside:

www.nicolaytidsskrift.no

Båt i berg ved Stadt

Trond Lødøen, Universitetsmuseet i Bergen

Blant henvendelsene Universitetsmuseet i Bergen mottar, som gjelder ny-oppdagelser av kulturminner kommer det også opplysninger om ny-funnet bergkunst. En del av disse viser seg likevel ikke å være menneskeskapte bilder, men naturlige strukturer eller sprekker i berg som kan forveksles med bilder av forhistorisk karakter. Det må straks legges til at de aller fleste tilfeller av bergkunst-oppdagelser er det lekfolk som står bak. Samtlige henvendelser blir uansett gitt full oppmerksomhet.

Et slikt tilfelle ble innmeldt våren 2012 da museet fikk telefon om at det var oppdaget noe som kunne være en ny helleristning på sørsida av Stadtlandet, like ved Drage, i Selje kommune, Sogn og Fjordane. Og i dette tilfellet skulle det vise seg at det ikke var noen tvil om at det dreide seg om et menneskeskapt bilde. Takket være finneren Ågot Hunskaar Hoplands årvåkne blikk kunne et nytt felt med en relativt stor båtfigur innlemmes i museets arkiv.

Oppdagelsen

På nyåret hadde Hopland lagt turen fra Drage og videre langs stranda og var egentlig på leit etter rekved som

hun ville benytte til en kunstutstilling da hun kom over båtfiguren. Værhardt er det normalt langs strandsonen ved Stadtlandet og særlig hardt var det i dagene da stormsenteret Dagmar raste langs kysten av Sogn og Fjordane. Langs den forrevne og spektakulære strekningen fra Drage og videre sørover hadde vind og stormkast løftet svære flak med torv av de skråstilte bergflatene som ligger som små og store hyller langs dette streket. Selv om Hopland var godt kjent i området og godt vant med omgivelsene, hadde stormkastene etter Dagmar likevel endret terrenget fullstendig med utallige og iøynefallende

Figur 1 Eksponert mot storhavet, horisonten og verdens ende

svære flak av torv som lå endevendt langs stranda. Dette pirret oppdagerinstinktet hos Ågot og førte til at hun så seg ekstra godt om i området og endte opp med nyoppdagelsen; en båt som opprinnelig må ha vært over én meter lang og sterkt preget av beliggenheten

Alderen

Båtristningen fra Drage deler mange av de klassiske trekkene som karakteriserer bronsealderens båtfigurer, med stavn, kjøl, relingslinje og mannskapsstreker. Den er likevel noe atypisk og

kan ikke umiddelbart assosieres med andre kjente felt i nærområdet, eller for den saks skyld resten av Sogn og Fjordane. Den er langt større enn andre kjente båtfigurer på Vestlandet og med langt over gjennomsnittet stor avstand mellom kjøl og relingslinje – mer enn 20 cm. Nå må det også legges til at mange figurer som en har antatt var hugget i bronsealder snarere kan dateres til begynnelsen av jernalder og ofte førromersk jernalder – uten at de videre problemstillingene endres vesentlig av den grunn. De later også

Figur 2 Båtfiguren er ligger noe til høyre for midten av bildet bak den store steinblokka som delvis ligger nede i sjøen – hvor terrenget er svært bratt.

til å bli mer stiliserte jo lengre opp i tid en kommer. Og fortsatt synes det beste sammenligningsgrunnlag for slike båtfigurer å være den kjente Hjortspringbåten fra Jylland i Danmark, som vi vet kan dateres til 300 f.Kr – og nettopp innenfor tidsrommet førromersk jernalder. Sistnevnte ble funnet i en myr på øya Als og var trolig lagt ned som et offerfunn, noe som synes å understreke den sakrale betydningen båter må ha hatt i denne tiden. Dette gir selvfølgelig gode argumenter for å tolke båtfigurer i berg som

del av tilsvarende sakrale handlinger.

Lokaliseringen – budskapet og betydningen

Omgivelsene rundt båtfiguren på Drage gir ingen umiddelbare muligheter for å bringe fram annet arkeologisk materiale som kan bidra til å datere figuren – som gjenstander, kulturlag eller trekull - fra nærliggende områder, ettersom omgivelsene stort sett består av nakent berg med stedvis torvdekke. Det kan likevel ikke utelukkes at arkeologiske undersøkelser

Figur 3 Et av de nærmest liggende felt – Krabbestig i Vågsøy litt lengre sør for Drage, men med den samme eksponerte beliggenheten.

innenfor et større område kan få frem kildemateriale som kan knyttes til båtfiguren. Interessant er at det er funnet et asbestmagret keramikk-kr ved Drage som kan passe med dateringer både til bronsealder eller evt. førromersk jernalder. Likevel fornemmer man at denne båten ble hugget inn her ute som del av et kortvarig – tidsavgrenset rituale – ettersom vi så langt ikke ser et eneste synlig tegn til kulturell aktivitet i området. Figuren later uansett til å være sterkt preget av hundre- og tusenårene som har passert

siden den ble hugget ettersom halve figuren ser ut til å ha blitt slitt bort – av utallige stormer og sterkt tærende saltvann. Men hvorfor den ble hugget inn i berg på et såpass avsidesliggende og ikke minst eksponert sted som den er finnes det flere tolkninger av.

På mange måter passer stedsnavnet som hånd i hanske med en båtfigur. Historiske kilder tar for gitt at en i tidligere tider har trukket båter over det forholdsvis lave eidet - et dragseid - her hvor Stadtlandet er på sitt smal-

este, slik at sjøfarende kunne unngå den livsfarlige strekningen rundt selve Stadt – derav navnet Drage. Det hevdes videre at denne trafikken førte til at gårder ble etablert, bosetning og bebyggelsen økte i omfang og at Dragsmenn fikk sine posisjoner og sin status på stedet. Plasseringen av båt-ristningen synes likevel ikke å underbygge at den nødvendigvis har noe med en slik praksis å gjøre – ettersom figuren er plassert hvor terrenget er på sitt mest kupert og bratte, på en avsats langt over havnivå, hvor det ville vært helt umulig trekke opp en båt.

Sett ut fra dagens forhold er det selvfølgelig ikke noe merkelig å finne bilder av båter som ligger ut mot dagens kystlei, men mange steder synes disse å være hugget på berg som er særlig eksponert mot svært værharde områder på ytterkysten. En rekke av dem synes å ha en bevisst lokalisering til den ekstreme ytterkysten og omfattes av felt som Krabbestig på Husevågøy og Domba på Hovden i Flora, og både Leirvåg på Atløy og samlingen av båtfigurer på Unneset, sistnevnte to i Askvoll kommune. Dette er et mønster som er særlig fremtredende på ytterkysten av Sogn og Fjordane og som båten her på Drage føyer seg inn i – selv om det også finnes båtfigurer lengre innover i fjordene.

Livets ende - verdens ende eller dødens kyst

Det er selvsagt vanskelig å gi en fullgod forklaring på hva både båtfigurer og plassering tyder på. Flere av dem vet vi enkelt kan knyttes til begravelser og døderiter. Dette synes blant annet å komme tydelig frem på steinhellene som engang omkranset ett eller flere gravkamre i Mjeltehaugen på Giske i Møre og Romsdal – hvor det finnes flere båtfigurer. Liknende forbindelser later også til å være uttrykt gjennom rekker av ristningsfelt med overvekt av båtfigurer innimellom gravrøysen på Unneset i Askvoll. Her synes bergbildene med båtfigurer å ligge som forklaringer, fortellinger eller forsikringer for de som ble lagt ned i de omliggende røysene. Dette gir også hint om at plasseringene kan ha sammenheng med oppfatninger eller forståelsen av kosmologi i bronsealder eller senere perioder. Til alle tider har mennesker forholdt seg til den rådende kosmologi som minst må ha vært tredelt – i en oververden, en underverden og den levende verden – slik sett kan plasseringen i strandsonen ha blitt oppfattet som nettopp i overgangen mellom en levende verden og underverdenen. Vi skal ikke mange hundreår tilbake før sjøfolk tok forholdsregler i forhold til Draugen, som trolig lever på enda eldre oppfatninger av hva havstreck og sjø

kunne skjule der nede i dypet. Basert på etnografiske kilder synes det også å være et mønster at der hvor naturforholdene er som mest dramatiske er det også lettere å komme i kontakt med eller holde seg inne med krefter i under- eller oververdenen – noe som nettopp gir en forklaring på at slike værharde og eksponerte plasseringer ble valgt for båtbildene. Samtidig ligger flere av båtfigurene eksponert mot horisonten og en mulig oppfatning av at en her var tett innpå verdens ende og en annen kosmologisk dimensjon også i horisontal retning. Dette kan selvsagt også ha sammenhenger med at skip forsvant og sjøfarende forulykket, men bergbildene synes også å være knyttet til helt andre forståelsesrammer selv om de også var praktiske objekter. Det foreligger også teorier om at man i forhistorisk tid så for seg at solen ble trukket over himmelen av båter hvorpå disse returnerte gjennom underverdenen om natten – dette har t.o.m blitt konkretisert ned til at høyre - seilende skip går over himmelen, mens venstre - seilende går gjennom underverdenen. Av den grunn kan båtfigurene ha vært hugget som forsikringer på at solens gang skulle fortsette. For skipet eller båten på Drage er halvparten bort-erodert slik at det er vanskelig å fastslå en eventuell retning for båten og om den tilhører over – eller underverdenen – natt eller dag.

Selv om gjenoppdagelse av bergbilder er forholdsvis sjeldne – viser funnet ved Drage at vi stadig får utfordringer med å fortolke og forstå denne kulturminnekategori som er så tydelig i uttrykk men har en uendelighet av muligheter når det gjelder å forstå deres betydning, mening og innhold. Kan hende gir også plasseringen som er blant de mest vær harde og spektakulære vi har , en pekepinn på hvor vi kan finne flere båtfigurer.

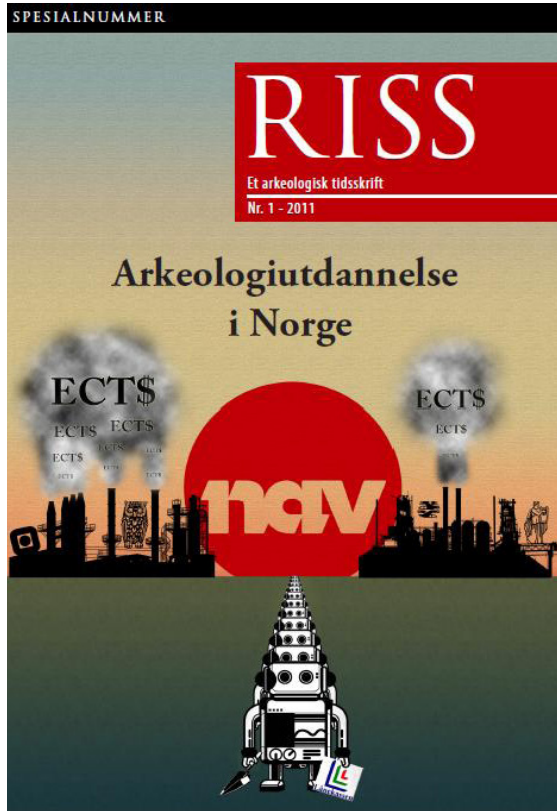
Vidare lesing:

Mandt, Gro 1991. Vestnorske ristninger i tid og rom . Kronologiske , korrologiske og kontekstuelle studier. Bd 1-2. Upublisert dr.philosavhandling. Universitetet i Bergen.

Linge, Trond Eiliv. 2007. Mjeltehaugen: fragment frå gravritual. UBAS/Hovedfag/ Master 3

Mandt, Gro og Trond Lødøen 2005. Bergkunst. Helleristningar i Noreg. Samlaget.

EKSTRANUMMER

RISS kom i februar 2011 ut med eit ekstranummer der temaet er dagens arkeologiutdanning, samt moglege arbeidsplassar for arkeologar.

Bladet kan lesast gratis på våre nettsider www.riss.uib.no
Ønskjer du ein papiirutgåve av bladet ta kontakt med rissredaksjonen
på rissred@gmail.com (pris kr. 50,-)

Veidekunst på Vestlandet – overblikk og innsyn

Gro Mandt, AHKR, UiB

Rundt forrige århundreskifte kom det for dagen et ristningsfunn på Vestlandet som overskygger det meste av det som er blitt funnet i landsdelen både før og etter. Det var en artikkel i tidsskriftet *Oldtiden* i 1912 som gjorde ristningene kjent for allmennheten. Som så ofte er tilfelle, var det lokalbefolkningen som først hadde lagt merke til figurene - mennesker som var kjent på stedet og hadde ferdes i området året rundt under skiftende vær- og lysforhold.

Tilfeldighetenes spill

Det hele startet med at Kristian Bing - sakfører og entusiastisk fjellklatrer fra Bergen - kom til Nordfjord i påsken 1910. Hensikten med besøket var å klatre i fjellmassivet Hornelen - Nord-europas høyeste sjøklippe - på den 860 meter høye østspissen av Bremangerlandet. Om Bing fikk gjennomført klatreplanene sine i 1910, tier historien, for her grep tilfeldighetene inn. Av sin lokale hjemmelsmann fikk han nemlig høre at sildefiskere hadde sett dyrebilder avtegnet i et berg på en einbølt gard noen kilometer nordøst om Hornelen. Bing, som også var

en ivrig amatørarkeolog, dro derfor straks til Vingen, som garden heter. Der fikk han påvist et tjuetall avbildninger av hjortedyr, og begeistret kunne han fastslå at dette virkelig var hittil ukjente helleristninger.

Inn i det ødeste øde

Vingen ligger vegløst til ved den trange vesle fjordarmen Vingepollen, inneklemt mellom steile nuter. Fjellheimen rundt garden når opp i 1000 meters høyde, og regnes som et av landets beste hjortevald. Ristningene ligger på begge sider av pollen: i vide bergflater, på lange rygger, på mindre

Figur 1 Ytterst i Vingepollen - ristninger i forgrunnen og utsyn mot Hornelen i nord (foto: G. Mandt).

knauser og bergsua, på jordfaste blokker og på steiner som ikke er større enn et mannsløft. Det dominerende motivet er dyr av hjorteslekta, som opptrer i mange størrelsesvarianter og ulike utforminger, mange med et intrikat linjemønster inni kroppen. Flere andre motiv som Bing ikke visste å tyde, er i ettertid identifisert som avbildninger av mennesker, langskaftede kroker og ulike abstrakte og geometriske mønstre, samt ulv eller hund og sjøpattedyr. Alt i 1880-åra hadde gardens folk lagt merke til figurer i bergflatene, men uten å tenke

nærmere over dem. Etter ekspertisens besøk begynte de imidlertid å leite, og i løpet av de neste par åra var antallet steget til over 100. Bing forutså at flere ristninger ville bli funnet i Vingen, noe som har gått tifold i oppfyllelse. I løpet av hundreåret med vitenskapelige undersøkelsene som er gått siden lokaliteten kom i forskningens søkelys, er antallet ristninger nå rundt 2200.

Veidingens psykologi

Noen år før Bing kom til Vingen, var såkalt naturalistiske dyrefigurer skilt ut som egen gruppe, forklart som

Figur 2 De fleste hjortedyra i Vingen mangler horn, de har lange halser, og de opptrer ofte i flokk, noe som kan tyde på at de er hunddyr (foto A.Kjersheim).

utslag av forestillingsverdenen til fangst- og sankersamfunn i steinalder. Med utgangspunkt i den paleolittiske bergkunsten i franske og spanske huler, ble de skandinaviske dyrefigurene tolket som avbildninger av byttedyr, knyttet til ritualer for å sikre god jakt - såkalt jaktmagi. På Bings tid var veideristninger, som de etter hvert ble kalt, kjent både østpå, i Trøndelag og nord i landet. Vingen var den første lokaliteten med veidekunst på Vestlandet, men i åra som kom, dukket det opp flere her også.

Ausevik – en "utløper" av Vingen?

Da den første større publikasjonen om Vingen kom ut i 1932, førte publisiteten rundt boka til at en annen stor lokalitet med veideristninger lengre sør på vestlandskysten ble kjent. På den vesle garden Ausevik noen mil sørøst for Florø, leste grunneieren i lokalavisa om de nyfunne ristningene, og det gikk opp for ham at slike figurer hadde han sett før – på sin egen gard! Johs. Bøe, som hadde stått for undersøkelsene i Vingen, kunne straks

fastslå at mange av ristningene i Ausevik ganske riktig ligner Vingendyra.

Ausevik ligger i Sunnfjord, omlag 40 kilometer sør om Vingen. Garden ligger lunt til på ei halvøy ved Høydalsfjorden, med utsyn til kystlandskap i nord og vest, og kranset av høye fjell som østover strekker seg til Jotunheimen. Det er et streifområde for storvilt på trekk mellom kyst og innland, og fortsatt fins hjort i distriktet. Vel 350 ristninger er hogd i et vidstrakt, sjøvendt svaberg. Bildene omfatter hjortedyr av ulik størrelse og utforming, mange med linjemønstre i kroppen, slik som i Vingen. I til-

legg opptrer menneskefigurer, ulv eller hund, krypdyr, fugl og fisk, samt ulike geometriske mønstre.

En mulig "forlengelse" av Ausevikristningene er en svær steinblokk ved Brandsøysundet i Florø, der det er avbildet fire hjortefigurer som likner hjortebildene i Ausevik og Vingen.

Hardanger – en kontrast til Sogn og Fjordane

Også i Hordaland er det funnet et par lokaliteter med veideristninger: Rykkje og Vangdal. De ligger ved Hardangerfjorden, omlag åtte kilometer fra hverandre, med vidt utsyn over fjord-

Figur 3 I Ausevik er det omtrent like mange abstrakte og geometriske motiv som det er hjortefigurer (foto: A. Kjersheim).

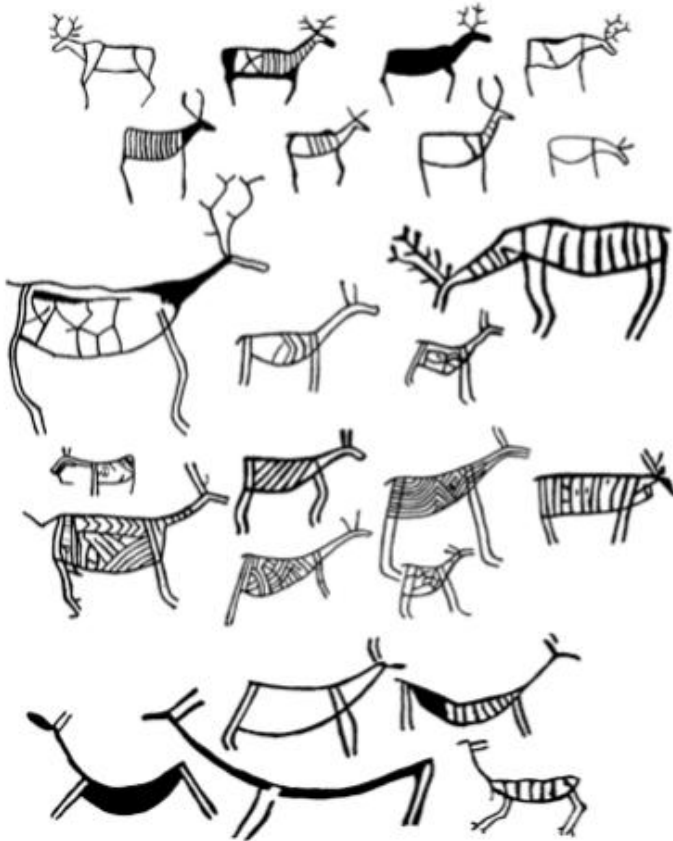
landskapet. Det er både likheter og kontraster mellom disse ristningene og de billed- og motivrike lokalitetene i Sogn og Fjordane. Hardangerhjordene er naturalistiske av utforming, men ingen av dyra har kroppsmønstre av den typen som opptrer i Ausevik og Vingen. Når det gjelder antall figurer er forskjellen mellom de to områdene stor. På Rykkje er én eneste hjortefigur hogd i en loddrett bergvegg, men her kan ha vært flere figurer som ble sprengt bort da riksvegen langs fjorden ble anlagt for mange år siden. På Vangdal er to hele og flere rester etter hjortefigurer, samt to menneskefigurer hogd inn på toppen av en steil bergknaus kalt Salthammaren. I tillegg er det ved foten av hammaren også et ristningsfelt med båtfigurer datert til eldre bronsealder. Står vi her overfor et eksempel på gjenbruk av helligsted flere tusenår etter at dyrebildene på toppen ble hogd?

Et puslespill om alder

Alderen på veideristningene har vært – og er – et omdiskutert spørsmål. Bilder av jaktbart vilt sier i seg selv ingenting om ristningenes alder. Disse dyra er blitt jaktet på gjennom hele forhistorien – et tidsrom på minst 7000 år. Å tidfeste veidekunsten innenfor dette lange tidsspennet, er derfor et møysommelig puslespill. Gjennom de siste 10 år har Trond Lødøen gjort

undersøkelser i Vingen som kan bidra til å belyse alderen på de vestnorske veideristningene. Ved utgravninger inntil ristningsfelt er det kommet for dagen gjenstandsmateriale fra slutten av eldre steinalder som etter alt å dømme er samtidig med bergbildene. Radiologiske dateringer av trekull plasserer disse aktivitetsspora innenfor tidsrommet 5000 - 4200 f.Kr. Siden det ikke er funnet materiale fra tida før slutten av eldre steinalder, og heller ikke fra yngre steinalder, synes dette knappe tusenåret å angi lengden på ristningstradisjonen i Vingen.

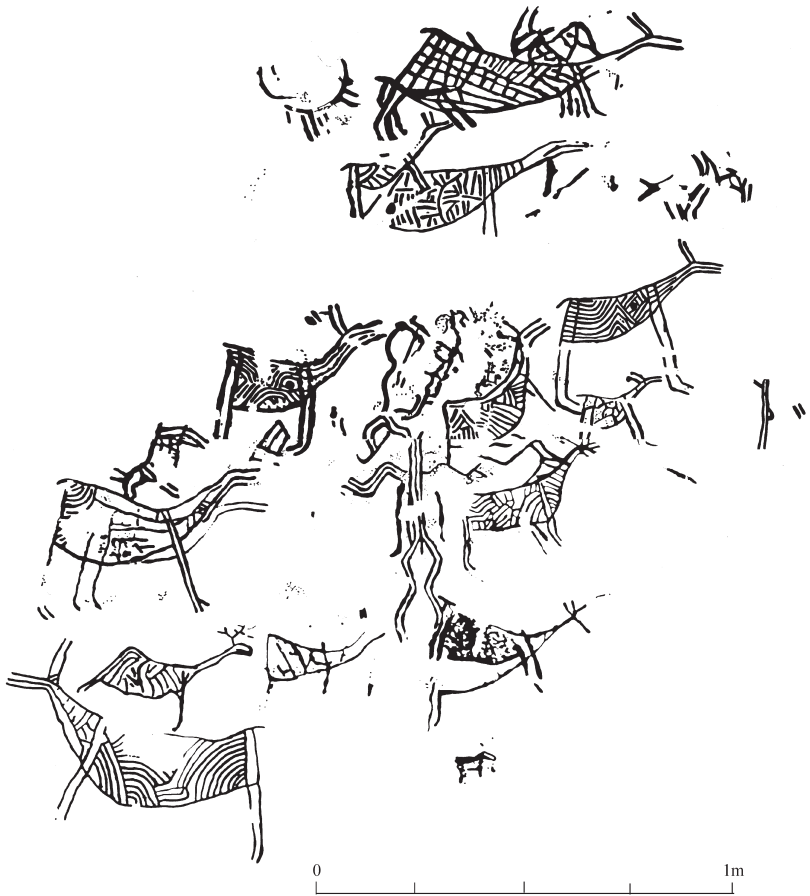
Hvordan plasserer så de øvrige veideristningene på Vestlandet seg i forhold til dette tidsrommet? Hjortedyra i Vingen opptrer som nevnt i mange ulike utforminger, og basert på typologiske forskjeller, er figurene ordnet i en typologisk-kronologisk utviklingsrekke (Fig. 4). Med utgangspunkt i denne sekvensen, er hjortefigurene i Hardanger etter alt å dømme samtidige med den eldste fasen i Vingen. På samme viset tilsier likhetstrekkene mellom Ausevikhjordene og de yngste dyra i Vingen at Ausevik hører hjemme i den andre enden av skalaen. Men her har de tallrike abstrakte motivene i Ausevik skapt debatt. De er blitt forklart som fremmedelement i veidekunsten – som lån fra seinere, bondepregede ristnings-

Figur 4 Typologisk-kronologisk utviklingsrekke over hjortfigurene i Vingen (kalk. E. Bakka).

tradisjoner, og dermed flere tusen år yngre enn Vingen. Ved nærmere ettersyn har det imidlertid vist seg at slike motiv også opptrer i veidekusten, om enn i mindre antall. I tillegg tyder utgravningsresultater i ristnin-

genes nærområde på at Ausevik ble tatt i bruk omtrent samtidig med eller rett etter at ristningsproduksjonen i Vingen tok slutt. Dette synes å bekrefte at lokaliteten hører hjemme i den yngste fasen av Vingen sekvensen.

Figur 5 Et menneske i ekstatisk dans (?) omgitt av store og små hjorter – gjengir de en mytologisk fortelling? (kalk. E.Bakka).

Tolkning i endring

Med åra er den jaktmagiske tolkningsmodellen tonet ned. Hjorten har uten tvil vært en viktig ressurs for kystfolket i vest i eldre steinalder, men ønsket om å nedlegge viltet, har trolig bare vært en av grunnene til å avbilde hjortedyra. I mange samfunn har enkelte dyrearter stått sentralt i myter om hvordan verden og menneskene ble skapt – såkalte opphavsmyster. Vi kan bare danne oss et vagt omriss av hva slags verdensbilde og hvilke religiøse og mytiske forestillinger menneskene på vestlandskysten i steinalderen hadde. Men så hyppig som hjorten er avbildet, ligger det nær å forstå den som et sentralt symbol i ritual knyttet til bevaringen av samfunnet.

Mot slutten av eldre steinalder har det etter alt å dømme skjedd et skifte fra et mobilt til et mer bofast levesett på vestlandskysten. Når folk blir boende fast på et begrenset område over lengre tid, er det duket for konflikter på ulike mellommenneskelige plan. Etnografiske studier viser at ritualer kan ha fungert som konfliktløser i forhold til nye og endrede samfunnsformer. Det å hogge ristninger, og ikke minst det budskapet som blir festet i berg, kan ha vært deler av ritual og tilnærminger som skulle dempe eller løse opp i krisesituasjoner. Gjennom ristningsritualene, ble samfunnsordenen op-

prettholdt, uavhengig av at reglene for menneskelig sameksistens endret seg som følge av skiftet i leveis.

Mange samfunn har en oppfatning av flere kosmologiske nivåer som skiller menneskenes verden fra en over- og underverden, der kosmiske størrelser holder til. Myter og mytologiske fortellinger bidrar til å forklare og gjøre samtida og samfunnet bevisst på hvilke kosmiske sammenhenger som eksisterer mellom over- og underverdenen på den ene sida og menneskenes verden på den andre. Det er sannsynlig at menneskene som hadde sitt virke på vestlandskysten i eldre steinalder, også forholdt seg til en slik tredeling av verden. Endringene i levesett og livbergingsmåte kan ha ført til endrede relasjoner mellom menneskenes verden og de øvrige kosmologiske nivåene. Å hogge bilder i berg er en måte å markere spesielle steder i landskapet. Kan hende ble bergflater med ristninger oppfattet som overganger mellom de levendes verden og underverdenen. Gjennom å hogge bilder i bergflatene søkte en å påvirke de kosmologiske sammenhengene eller de underjordiske kreftene, slik at nødvendige endringer kunne finn sted (Fig. 5).

Hvorfor opphører veidekunsten?

Som nevnt ser det ut til at ristningsproduksjonen i Vingen opphører en gang rundt 4000 f. Kr. Hva som var årsaken til at Vingen gikk av bruk, er litt av et mysterium. En kan tenke seg at endringer i klima eller ressurstilgang har vært medvirkende, men så langt fins ingen klare indikasjoner på dette. Snarere må forklaringen søkes i endringer i sosiale, religiøse eller ideologiske forhold. Kanskje opplevde menneskene i Vingen at behovet for å hogge ristninger i nærområdet falt bort. Dette kan ha ført til at ristningsproduksjonen ble flyttet – kanskje noen mil lengre sør. Flere forskere har pekt på Ausevik som en fortsettelse av ristningstradisjonen i Vingen. Likhetsstrekkene mellom dyrefigurer i Ausevik og de to yngste fasene av Vingendyrkan tyde på at

de to lokalitetene enten har vært i bruk samtidig i Vingens slutfase, eller at Ausevik har overtatt og videreutviklet de yngste stiluttrykkene i Vingen etter at plassen var forlatt.

Fortsatt er det mange spørsmål knyttet til tolkningen og tidfestingen av den vestnorske veidekunsten. Hvis det er riktig at Ausevik representerer en fortsettelse av virksomheten i Vingen, vet vi ikke hvorfor - og i så fall hvordan - dette skjedde. Og hvor lenge ble det hogd ristninger i Ausevik? Også i den andre enden av tidsskalaen er det ubesvarte spørsmål: Hva innebærer det at de eldste dyrefigurene i Vingen ser ut til å være mer eller mindre samtidige med ristningene i Hardanger? Var det kontakt mellom områdene, eller?

Vidare lesing:

Bakka, E. 1973. Om alderen på veideristningane. Viking 37, 151-187. Oslo.

Bøe, J. 1932. Felszeichnungen im westlichen Norwegen. Vingen und Hennøya. Bergens Museums Skrifter 15. Bergen.

Hagen, A. 1969. Studier i vestnorsk bergkunst. Ausevik i Flora. Årbok for Universitetet i Bergen. Humanistisk serie 3.

Lødøen, T.K. og G. Mandt 2012. Vingen – et naturens kolossalmuseum for helleristninger. Institutt for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter Vol. CXLVI. Akademika forlag, Trondheim.

Forfattarvegleiing

Ein artikkel til RISS skal leverast til redaksjonen innan deadline, fortrinnsvis via e-post eller på en minnepinne eller cd. Rettigheita til artikkelen delast av artikkelforfattar og RISS. RISS har et redaksjonelt ansvar, men artikkelforfattar er ansvarlig for personlige ytringar.

Her er noen ting som er lurt å hugse på for at det trykte resultatet skal bli så bra som mogeleg:

Lengde: Artiklar i RISS skal ha ei lengde på cirka 1500 til 2500 ord. Del gjerne teksten opp ved hjelp av underoverskrifter.

Bilder: Eit firesiders oppslag skal helst ha tre illustrasjonar, som forfattar skal levere digitalt. Innlever bileta nummerert, (Fig. 1, Fig. 2, osv). Tekst til bileta skal stå etter artikkelen merket på same måte som bileta ("figur 1: blablabla"). IKKJE putt bileta inn i teksten, merk heller av kvar i teksten du gjerne vil ha figurane plassert.

Referering: RISS er eit populærvitskapelig organ, og kjører ikkje ordinær litteraturliste. Vi opererer med anbefalt litteratur for folk som skulle ønske å fordjupe seg meir i emnet du har skrevet om. Der kan du anbefale nokre få titlar; ideelt sett ikkje meir enn tre-fire stykk. Dermed er det heller ikkje behov for å referere i teksten med mindre du brukar direkte sitat.

Ein meir utfyllande forfattarvegleiing finn du på våre nettsider:
www.riss.uib.no

Vi ser fram til ditt bidrag!

Neste nummer (jubileumsnummer) vil ha deadline 1. februar.
Er du interessert i å skrive ein artikkel for oss?
Ta kontakt med rissred@gmail.com

B

Blad i postabonnement

Returadresse:

RISS - Et arkeologisk tidsskrift

v/Universitetet i Bergen, AHKR

Øysteins gate 3

5007 Bergen

Skålgropa Arkeologisk Forening, en forening drevet av arkeologistudenter med det formål å skape et uformelt, sosialt møtepunkt mellom studenter på forskjellige nivå og mellom studenter og ansatte ved institusjonene som befatter seg med arkeologi i Hordaland. Skålgropa ønsker også å knytte kontakter på tvers av faggrenser og inviterer alle til å delta på foredragene, uansett fagretning eller utdanning.

Har DU lyst å holde et innlegg, eller på annen måte presentere det du jobber med? Eller kanskje du har forslag til personer det kunne være interessant å høre fra?

Ta kontakt med oss på vår e-postadresse

skaalgropa@hotmail.com

Bli gjerne medlem i vår Facebook gruppe **Skålgropa-Arkeologisk Forening**, og send oss din e-mail adresse om du ønsker å stå på vår kontaktliste.